

Порівнюючи рівні повноти словесних портретів постраждалих на сприйняту особистість, зазначимо, що найбільша кількість особливостей і властивостей в зовнішності жінки-психолога постраждалі виділяють в першій серії емпіричного дослідження, тобто при описі її зовнішності з першого враження.

Висновки. Таким чином, проводячи аналіз особливостей формування першого враження від фахівця-психолога ДСНС України у постраждалих в наслідок надзвичайної ситуації, можемо відмітити декілька моментів. Більшість постраждалих як чоловіків, так і жінок отримали найбільш позитивне перше враження від фахівця-психолога жіночої статі. Емоційне ставлення до фахівців-психологів ДСНС України з боку постраждалих було також переважно позитивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дулов А. В. Судебная психология / Дулов А. В. – Изд. 2-е исп. и доп. – Минск : Вышэйшая школа, 1975. – 462 с.
2. Еникеев М. И. Юридическая психология : [краткий учебный курс] / Еникеев М. И. – М. : НОРМА (НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – 245 с.
3. Еникеев М. И. Общая и социальная психология : [учебник для вузов] / Еникеев М. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма (ИНФРА-М), 2010. – 639 с.
4. Кочюнас Р. Психологическое консультирование. Групповая психотерапия : [учеб. пособие] / Римас Кочюнас. – 7-е изд. – М. : Мир : Академический Проект, 2010. – 462 с.
5. Станиславский К. С. Работа над собой в творческом процессе переживания / К. С Станиславский // Собр. соч. – М. : 1955. – т. 3. – 314 с.
6. Gelso C. J. Counseling Psychology / C. J. Gelso, B. C Fretz. – N. Y. : Holt, Rinehart and Winston, 1992. – 231 p.
7. George R. L. Counseling: The ory and Practice / George R. L., Cristiani T. S., 3rd Ed., Englewood Cliffs. – N. J. : Prentice-Hall, 1990. – 126 p.
8. Rogers C. Client-Centered Therapy / C. Rogers. – Boston : Houghton Mifflin, 1951. – 256 p.

УДК 159.9

Єгорова О.Б., к. психол. н., доцент, Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ);

Зозуля О.В., асистент кафедри психології, Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ);

Калмикова О.О., асистент кафедри психології, Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ);

Муравицька І.С., асистент кафедри психології, Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ)

ПРОЯВИ СТРАХІВ У ПІДЛІТКІВ – ДЕВІАНТІВ

Проаналізовано теоретичні основи дослідження проблеми страху та девіантної поведінки в контексті психологічних теорій; розглянуто особливості прояву страху та девіантної

поведінки у підлітків групи норми та групи ризику, розкрито особливості взаємозв'язку страху та показників форм девіантної поведінки школярів.

Ключові слова: страх, девіантність, форма девіантної поведінки, підліток, кореляція.

Проанализированы теоретические основы исследования проблемы страха и девиантного поведения в контексте психологических теорий; рассмотрены особенности проявления страха и девиантного поведения у подростков группы нормы и группы риска, раскрыты особенности взаимосвязи страха и показателей форм девиантного поведения, школьников.

Ключевые слова: страх, девиантность, форма девиантного поведения, подросток, корреляция.

Постановка проблеми. У зв'язку із нестабільністю в суспільстві, постійними політичними переворотами та невизначеністю у майбутньому, у людей все частіше з'являються страхи, пов'язані із загрозою для життя, соціальні, економічні страхи, страхи приниження та інші.

За статистикою, невротичні страхи виявляються в кожного третього жителя нашої планети. На жаль, ця проблема зачіпає не тільки доросле населення. Виникнення різноманітних страхів (фобій) є доволі характерним для дитячого і підліткового віку. Страх – це стан сум'яття, яке виникає у відповідь на загрозу. Також виділяють ситуаційну тривожність – різноманітні рівні тривоги, що виникають у людей в різних ситуаціях. Для підлітків це може бути страх бути не прийнятим групою однолітків, страх відповідати біля дошки та інші [4; 6; 7].

Однією з найпоширеніших соціальних проблем сучасності стало поширення девіантної поведінки у суспільстві, особливо серед молоді.

На фоні соціально – економічних змін, загострення суспільних протиріч відбувається втрата життєвих смислоутворюючих ідеалів і зміни цінностей у суспільній та індивідуальній свідомості, відбувається дегуманізація суспільства, збільшується кількість наркоманії, хуліганства, інших форм девіантної поведінки молоді [8; 12].

До соціальних причин девіантної поведінки підлітків відносяться фрустрація базальних потреб; відштовхуюче або вороже ставлення до них матері, починаючи з дитячого віку; засвоєння манер поведінки жорстких, проте ефективних, на думку підлітків; педагогічна занедбаність; труднощі соціальної адаптації в колективах, що поєднуються з пошуком визнання в альтернативних асоціальних групах, де схвалюють агресивну поведінку [3].

Біологічним фоном, на якому існує підліткова девіантність, є: велика кількість різноманітних психічних аномалій: 40-60% (!); ускладнені пологи; органічна патологія, що проявляється зазвичай через зміну когнітивного функціонування: зниження уваги, самоконтролю під час зростання імпульсивності; інстинкти, що детермінують агресивність.

Психологічними причинами девіантної поведінки виступають внутрішні конфлікти, конфлікти з дорослими, втрата сенсу життя, а також негативні психічні стани підлітків. Цей факт є вірогідністю того, що проблема девіантних підлітків у психологічній науці є широко відкритою і потребує більш детального дослідження та практичного висвітлення.

Метою статті є аналіз проблеми страху та девіантної поведінки в історії наукової думки, вивчення особливостей прояву страхів та поведінки з відхи-

ленням у нормослухняних підлітків та девіантів, дослідження особливостей взаємозв'язку страху та показників форм девіантної поведінки школярів та визначання шляхів зниження високого рівня страху в учнів групи ризику за допомогою корекційно – профілактичних методів.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік – це час бурхливого та суперечливого розвитку, який характеризується значними змінами як в організмі, так і в психіці дитини, котрі відіграють виключно важливу роль у формуванні особистості. Не випадково французький філософ Ж.-Ж. Руссо назвав підлітковий вік “другим народженням”. Окрім фізіологічних змін, притаманних цьому віку, відбуваються зміни й емоційної сфери. Дуже часто підлітки переживають негативні емоційні стани, серед яких окремо виділяється страх.

Прийнято вважати, що страхи – емоційні порушення або неприємні переживання [11]. Люди скаржаться, що страх не дозволяє їм діяти за їхнім власним бажанням, насолоджуватись життям в повному обсязі, виконувати певну роботу, реалізовувати себе у бажаному напрямі, спілкуватись з певними людьми, виступати публічно, навіть відпочити уві сні страх часом не дає. Часто люди настільки стомлюються від страхів, що відмовляються від будь-яких проявів ініціативи та зовні складають враження байдужих людей [1; 5].

Важливо розрізнити страх і тривогу. На рівні суб'єктивного переживання тривогу правильніше всього визначити як комбінацію декількох дискретних емоцій. Ключовою емоцією в суб'єктивному переживанні є страх, але й інші емоції, наприклад, сум, сором, вина можуть поєднуватись у тривожному переживанні.

В дитячому й підлітковому віці почуття страху часто сягає крайнього ступеня. Діти із тривожно-боязким темпераментом бояться залишатися в темноті чи на самоті, заходити в неосвітлені кімнати і коридори, бояться собак, тремтять перед грозою [4; 6].

Страх рано чи пізно відчувають всі люди. Пов'язані з ним переживання легко відтворюються і можуть прориватися у свідомість в снах. Але страх не є тільки злом. Він може служити попереджувальним сигналом і змінювати направленість думки і поведінки. В сучасних цивілізаціях існує все більше число об'єктів, явищ, умов і ситуацій, які лякають. Розуміння страху не звільняє від небезпечних чи лякаючих ситуацій, але воно може забезпечити додаткову міру контролю над цією неприємною емоцією.

Специфіка активності людини полягає в тому, що вона постійно протікає у взаємодії з іншими людьми або предметами, зробленими ними. І тоді, крім природних законів, що регулюють відношення між ними, у силу вступають закони соціального життя, іноді закріплені у вигляді твердих приписів (правил), а найчастіше – у вигляді моральних норм, що допускають відому варіативність відносин між людьми в першу чергу.

Девіантна поведінка – це поведінка, що відхиляється від прийнятих у суспільстві норм поведінки. Психологи розглядають девіантність як поведінку, що знаходиться на межі правової та делінквентної (кримінальної, яка має ознаки злочину). Дітей, яким притаманні відхилення поведінкових реакцій, називають по-різному: недисципліновані, педагогічно або соціально занедбані, важкі діти, важковиховувані, схильні до правопорушень, девіантні підлітки, девіанти тощо [2]. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення девіантності. Кожен девіантний підліток має свій набір

відхиленнь у поведінці: прогулювання уроків, фізичне насильство над однолітками, грубість у спілкуванні з оточуючими, ворожість до людей, нехтування обов'язками, агресивна протидія педагогічним вимогам, недовіра до батьків та вчителів, завищена самооцінка та рівень домагань [3; 8].

Причини відхиленнь поведінки можуть бути різноманітними: деформації в розвитку й задоволенні потреб, моральних переконань, безвідповідальність, відсутність почуття обов'язку, нездатність прийняти самостійне рішення й підтвердити слова справою, психічні патології, а також упереджене оцінне ставлення, нещирість, цинізм до оточуючих, їх душевна сліпота тощо [9; 12].

К. Роджерс визначив деякі фактори, які формують поведінку правопорушника: психологічну атмосферу в сім'ї, умови шкільного навчання, вплив знайомих, фізичний розвиток, спадковість. Коли дитині погано, вона шукає розради в сім'ї. У важких підлітків сім'ї найчастіше неблагополучні – вони характеризуються порушеннями морально-психологічного клімату. В таких сім'ях панує алкоголізм, наркоманія, низький культурний і освітній рівень, схильність до аморальної поведінки тощо [цит. за 12].

Важливим фактором розвитку девіантної поведінки є девіантні однолітки. Девіантні вчинки збільшують привабливість підлітка, що їх вчинив для інших, що приймають такий стиль поведінки; скоюючи антисоціальні вчинки, підліток привертає до себе увагу, інтерес. Соціальне відчуження сприяє активізації спілкування підлітка з девіантним середовищем, зменшує можливість соціального контролю та сприяє подальшому посиленню девіантної поведінки [8].

Наше дослідження проводилось на базі загальноосвітніх шкіл м. Слов'янська Донецької області. В дослідженні взяли участь 80 підлітків віком 13-15 років, в т.ч. 32 хлопчики і 48 дівчат.

Об'єктом дослідження виступили страхи у девіантних підлітків ЗОШ, предметом – взаємозв'язок окремих видів страхів з певними формами девіантної поведінки.

У ході дослідження нами вирішувались наступні завдання: виявити підлітків девіантів; дослідити форми девіантної поведінки учнів; вивчити страхи у школярів; порівняти здобуті показники у девіантних та нормослухняних підлітків; проаналізувати кореляційні зв'язки між певними страхами та формами поведінки з відхиленням учнів.

Для реалізації поставлених задач під час дослідження були застосовані наступні *психодіагностичні методи*: спостереження, бесіда, метод експертних оцінок, загальне анкетування, методи математичної статистики (t-критерій Стюдента, лінійна кореляція Пірсона), використовувались методики – методика діагностики схильності до поведінки з відхиленням А. Орла, малюнок проба Р. Бернса та С. Кауфмана «Кінетичний рисунок сім'ї» (КРС), методика «Неіснуюча тварина», методика «Страхи» В. Панок, Л. Батищева, методика самооцінки форм агресивної поведінки (модифікований варіант Басса – Даркі), методика визначення інтегральних форм комунікативної агресивності В. Бойка, опитувальник FPI.

Перед кожним завданням пропонувалась чітка інструкція. Використання вказаних методик дозволило виявити нам кількісно та якісно такі показники як страх, тривога, форми девіантної поведінки.

Методом експертних оцінок було виділено 2 групи підлітків: групу девіантів – Гд (40 осіб) та групу норми – Гн, також 40 осіб.

Також було виявлено у досліджуваних групи ризику набагато вищі рівні прояву форм девіантної поведінки: пропуски занять без поважної причини ($t=4,563$; $p<0,01$), схильність до частих конфліктів з однолітками та дорослими (значущо при $p<0,01$), участь у бійках (не значущо), нецензурні висловлювання та вживання алкогольних напоїв (значущо на рівні $p<0,01$).

За методикою А. Орла, підлітки-девіанти проявляють більшу схильність до подолання норм і правил ($t=4,695$; $p<0,01$) та адиктивної поведінки ($t=9,866$; $p<0,01$), агресії та насилля ($t=4,368$; $p<0,01$), більш схильні до делінквентної поведінки ($t=7,233$; $p<0,01$), більш спрямовані на соціальну бажаність (не значущо), і значно гірше ($p<0,01$) контролюють емоційні реакції.

Згідно результатів *малюнкової проби КРС*, у школярів групи ризику значно нижчі рівні сприйнятливості сімейної ситуації ($t=3,456$; $p<0,01$), проте в них вищі рівні прояву тривожності ($t=3,652$; $p<0,01$), в їх родин набагато вища конфліктність ($t=4,968$; $p<0,01$), також девіантні підлітки більше переживають почуття неповноцінності. ($t=5,364$; $p<0,01$) Ворожість у родин девіантів є значно вищою ($t=5,123$; $p<0,01$), ніж у підлітків групи норми.

Як показала *методика Басса-Даркі*, в учнів-девіантів значно вищі всі форми агресивної поведінки: фізична агресія, дратівливість, негативізм, образливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини (значущо на рівні $p<0,01$). Рівні непрямой агресії в обох групах досліджуваних відрізняються у незначній мірі ($t=2,554$; $p<0,05$).

За *методикою В. Бойка*, в учнів групи ризику значно вищі такі форми агресивної поведінки як спонтанність агресії ($t=4,856$; $p<0,01$), нездатність гальмувати агресію ($t=5,321$; $p<0,01$), невміння перемикаєти агресію на діяльність або неживі об'єкти ($t=6,236$; $p<0,01$), провокування агресії в інших ($t=3,964$; $p<0,01$), схильність до відображеної агресії ($t=4,569$; $p<0,01$), аутоагресія ($t=2,685$; $p<0,01$). Менш суттєво відрізняються рівні прояву ритуалізації агресії ($t=2,964$; $p<0,01$), задоволення від агресії ($t=2,954$; $p<0,01$), розплата за агресію ($t=2,974$; $p<0,01$).

Згідно результатів *методики FPI*, у девіантів переважають невротичність ($t=5,146$; $p<0,01$), спонтанна агресія ($t=6,456$; $p<0,01$), дратівливість ($t=2,964$; $p<0,01$), реактивна агресивність ($t=3,458$; $p<0,01$), вони є менш відкритими ($t=4,987$; $p<0,01$).

Як показала *методика «Страхи»*, у підлітків девіантної групи трохи нижчі страхи, пов'язані із загрозою для життя та здоров'я дітей (не значущо), страхи перед тваринами (не значущо), проте в них переважають соціальні (не значущо) й економічні страхи (не значущо), страхи приниження (не значущо). Тривоги дітей, містичні страхи та страхи перед явищами природи в обох групах підлітків також відрізняються у незначній мірі.

А ось результати *малюнку «Неіснуюча тварина»* взагалі підтвердили попередні дані. В учнів групи ризику наявний високий рівень прояву агресії ($t=3,39$; $p<0,01$) і майже вдвічі вищі показники страху (значущо при $p<0,01$). Підрахування коефіцієнта *лінійної кореляції* виявило кореляційні зв'язки між страхами девіантів та певними формами поведінки з відхиленням.

Як показано в таблиці 1, *страх, пов'язаний із загрозою для життя та здоров'я дітей* (страх смерті; страх захворіти; страх лікарів та лікарень; страх мерців; страх потрапити в аварію), може проявлятися у девіантів з високими показниками дратівливості ($r = 0,7$, $p < 0,01$), підозрілості ($r = 0,73$, $p < 0,01$) та нездатності гальмувати агресію ($r = -0,42$, $p < 0,01$).

Соціальні страхи (страх самотності; страх за рідних та близьких; хвилювання за майбутнє; страх війни) у наших досліджуваних менш виражені, але вони можуть сприяти прояву фізичної агресії ($r = 0,8$, $p < 0,01$), непрямой агресії ($r = 0,73$, $p < 0,01$), негативізму ($r = 0,52$, $p < 0,01$) та підозрілості ($r = 0,43$, $p < 0,01$).

Таблиця 1

Кореляційна матриця підлітків-девіантів.

Форми поведінки з відхиленням	Страхи							
	Страхи через загрозу для життя дітей	Соціальні страхи	Економічні страхи	Страхи приниження	Страх перед тваринами	Тривоги дітей	Містичні страхи	Страх перед явищами природи
1	0,02	0,8**	0,03	0,95**	0,02	0,02	0,01	-0,05
2	0,25	0,73**	0,29	0,9**	-0,02	0,03	0,02	0,03
3	0,7**	0,29	0,57**	0,87**	-0,26	0,01	0,03	0,1
4	0,07	0,52**	0,18	0,68**	0,04	0,13	0,17	0,14
5	0,25	0,2	-0,16	0,25	-0,2	0,12	0,04	0,03
6	0,73**	0,43**	0,25	0,8**	-0,02	0,04	0,02	0,03
7	0,05	0,24	-0,02	0,07	0,01	-0,13	0,16	0,04
8	0,29	0,18	-0,33	0,45*	-0,25	-0,08	-0,23	0,03
9	0,03	0,13	0,04	-0,23	0,13	-0,16	-0,13	0,09
10	-0,42**	0,2	0,3	0,42**	-0,02	0,14	0,12	0,08
11	0,04	0,03	-0,05	0,41**	0,06	0,08	0,1	0,22
12	0,02	0,25	-0,08	-0,65**	0,23	0,04	-0,04	0,07
13	0,28	0,04	0,25	0,29	-0,22	0,14	0,13	0,03

де –

- 1) Фізична агресія r^* $\rho \leq 0,05$;
- 2) Непряма агресія r^{**} $\rho \leq 0,01$
- 3) Дратівливість
- 4) Негативізм
- 5) Образливість
- 6) Підозрілість
- 7) Вербальна агресія
- 8) Почуття провини
- 9) Спонтанність агресії
- 10) Нездатність гальмувати агресію
- 11) Невміння перемикаєти агресію
- 12) Провокування агресії в інших
- 13) Схильність до відображеної агресії

До економічних страхів (страх голоду; нестача грошей; підвищення цін) більш схильні підлітки з вираженою дратівливістю ($r = 0,55$, $p < 0,01$).

Страхи приниження (моральне приниження; страхи, пов'язані зі школою; незаслужені образи; страх бути не таким, як інші) можуть найбільше проявлятися у девіантних учнів, що демонструють фізичну ($r = 0,52$, $p < 0,01$) та непряму агресію ($r = 0,52$, $p < 0,01$), дратівливість ($r = 0,88$, $p < 0,01$) й негативізм ($r = 0,63$, $p < 0,01$), підозрілість ($r = 0,77$, $p < 0,01$) та почуття провини ($r = 0,43$, $p < 0,01$), або провокують агресію в інших ($r = -0,60$, $p < 0,01$).

Також у підлітків наявні такі страхи як *страх перед явищами природи* (страх перед стихійним лихом; перед громом; блискавкою; градом), *тривоги дітей* (страх темряви; замкненого простору). Неявно виражений *страх перед тваринами*. Майже відсутні *страхи містичні* (страх перед долею; Богом; НЛЮ; страхи після фільмів жаху). Але значущі взаємозв'язки вказаних страхів з формами девіантної поведінки нами не виявлені.

Таким чином можна стверджувати про наявність впливу страхів на відхилення у поведінці підлітків-девіантів.

Для підлітків групи ризику розроблено психокорекційну програму зі зниження високого рівня страху за допомогою корекційно-профілактичних методів: ігор, релаксаційних вправ, тренінгу тощо [7; 10].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження засвідчило наявність суттєвих відмінностей у прояві страхів та форм поведінки з відхиленням у нормослухняних школярів та девіантів. Також було виявлено кореляційні зв'язки, що на високому, помітному та помірному рівнях притаманні учням в різних ситуаціях і які дають змогу налагодити спеціальну роботу з корекції та профілактики страхів у підлітків групи ризику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных состояний / Вилюнас В. К. – М. : МГУ, 1976. – 143 с.
2. Нечволод Л. І. Сучасний словник іншомовних слів / Нечволод Л. І. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – С. 166.
3. Заика Е. В. Психологическая характеристика личности подростка с отклоняющимся поведением / Е. В. Заика, Н. П. Крейдун, О. С. Ягина // Вопросы психологии. – № 3. – 1990. — С. 83–90.
4. Захаров А. И. Дневные и ночные страхи у детей / Захаров А. И. – СПб. : Союз, 2004. – 245 с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Ильин Е. П. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 783 с.
6. Лемещук Р. В. Динаміка соціальних страхів сучасних підлітків / Р. В. Лемещук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №12. – С. 34–44.
7. Мазур О. Дитячі страхи. Діагностика та корекція / О. Мазур // Психолог. – 2007. – №39. – С. 15–18.
8. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения : [учебное пособие] / Менделевич В. Д. – СПб. : Речь, 2005. – 445 с.
9. Психология подростка. Полное руководство / под редакцией члена-корреспондента РАО А. А. Реана. – СПб. : Прайм–ЕВРОЗНАК, 2003. – 432 с.

10. Сиротюк А. В. Робота з девіантними підлітками / А. В. Сиротюк // Психолог. – 2005. – №18. – С. 8–9.
11. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / під кер. В. Б. Шапаря. – Х. : Прапор, 2009. – С. 528–530
12. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Шнейдер Л. Б. – М. : Академический проект, 2005. – 336 с.

УДК. 159.95

Льїна Ю.Ю., к. біол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ

ВПЛИВ РОДИННОЇ АТМОСФЕРИ НА ВИНИКНЕННЯ СТРЕСУ

У статті визначено фактори, які впливають на виникнення стресу в період кризи внаслідок несприятливих родинних відносин.

Ключові слова: особистість підлітка, криза, родина, психосоматичні розлади.

В статье определены факторы, которые влияют на возникновение стресса в период кризиса вследствие неблагоприятных семейных отношений.

Ключевые слова: личность подростка, кризис, семья, психосоматические расстройства.

Постановка проблеми. Емоційний стан людини напряму пов'язаний з її психічним здоров'ям. Тривале негативне переживання фіксується у головному мозку, і, внаслідок цього, зароджується пов'язаний з ним стійкий осередок порушення, що одержав назву домінантного. Цей осередок збудження центральної нервової системи гальмує роботу інших нервових центрів і дезорганізує регулюючу дію нервової системи, яка охоплює всі сторони діяльності організму і може викликати психосоматичні розлади, а згодом і психосоматичні хвороби. Особливо треба пам'ятати про це в періоди вікових криз, які супроводжують людину протягом її життя. Таким кризовим періодом, який характеризується емоційною нестійкістю, є підлітковий період, коли формується образ фізичного «Я» і самосвідомість, статева ідентифікація досягає нового рівня, коли послідовно з'являються дві особливі форми самосвідомості (почуття дорослості та «Я-концепція») та багато інших новоутворень.

Криза (від грецької *krizus* – рішення, поворотний пункт) характеризує стан, що породжується проблемою, яка встала перед індивідом і від якої не можна піти, і яку не можна вирішити в короткий час і звичайним засобом (смерть близької людини, зміна зовнішності, різка зміна соціального статусу і т.п.). Вікова криза пов'язана зі спалахом самостійності і виникненням афективних реакцій [5]. Хоча вплив на підлітків з боку батьків зменшується, та саме від батьків залежить, як їхня дитина подолає кризу, чи не буде на іншому віковому етапі подібних проблем, які зараз відмічаються. Саме тому не можна недооцінювати ролі сім'ї у формуванні та збереженні психічного здоров'я дитини, бо воно напряму пов'язане з фізичним здоров'ям. А якщо молоде покоління, наші діти будуть вражені депресією, постійно переживатимуть стреси, то про яку здорову націю можемо говорити?